

Bevezetés – Kultúra, civilizáció és tudomány

1. Hogy állunk a fogalmakkal?

Tagadhatatlan, hogy a kultúra és a civilizáció fogalma a tudományos irodalomban nincs egyértelműen tisztázva. A mindennapi életben pedig nagyon sokszor felcserélve, szinte azonos értelmű fogalmakként használják őket. Kétségtelen, hogy van átfedés a két fogalom között és szoros kapcsolatuk kézenfekvő. „Vajon mi az oka annak, hogy nyelvünk legtöbbször vitatott szava a *kultúra*? Az igazság az, hogy egyikünk sem tudja egészen pontosan, mit jelent.” (*John Casey*)

Ha a szépirodalomhoz fordulunk, ott például a következőket találjuk erre vonatkozóan. *Márai Sándor* szerint: „Az emberi lét legmélyebb tartalma a kultúra, amely nem képek, könyvek és zenedarabok összessége, hanem életforma.” *Wass Albert* pedig így fogalmaz a kérdéssel: „A kultúra nem azt jelenti, hogy fogkefével van, és meg tudod indítani a gramofont. A kultúrált ember látni és érezni tudja a szépet és jót.” „A kultúrált ember uralkodik önmaga fölött, és úgy bánik indulataival, mint a házőrzőkutyákkal”.

Hasonló álláspontra helyezkedik az Európai Tudományos Akadémia (*Academia Europaea*, London) nemrégiben megválasztott elnöke, *Jürgen Mittelstrass*, amikor a kultúrát az „emberség magjának” tekinti, ez a mag pedig bizonyos alapvető értékek elfogadását, tiszteletben tartását jelenti. „Kultúráról nem lehet beszélni az *érték* (kiemelés tőlem – B. D.) figyelembevétel nélkül, s a kulturális értékek nem csak hasonlóak az erkölcs értékkategóriáihoz, hanem az erkölcsi értékek szimbólumaiként jelennek meg.”

A magunk részéről úgy fogalmazzunk, hogy a kultúra a valóság jelenségeivel kapcsolatos alapvető álláspontot, magatartást jelenti, amely az előbbieken hangsúlyozott értékválasztáson alapul. Éppen ezért szinte minden nagy kultúra alapját valamilyen vallás képezi és szerves része a művészet, a szépirodalom és a tudomány (lásd később). Ez az alapvető magatartás, tehát a *kultúra* azután az emberi élet, a mindennapi gyakorlat területén jut érvényre. Tulajdonképpen ez

az *alapközből*, a *kultúrából* táplálkozó, számos területen, a mindennapi életben megnyilvánuló gyakorlat a *civilizáció*. A szerves kapcsolat tehát a kultúra és a civilizáció között nyilvánvaló. Röviden úgy fogalmazhatunk, hogy a *civilizáció a „felszín”, a kultúra a „mély”*. Eszerint minden kultúrának meg van a „maga civilizációja”, ugyanakkor sokszor egyszerűen az európai (nyugati) civilizációt értjük civilizáció alatt.

Probléma akkor jelentkezik, ha egy bizonyos kulturális alapra egy egészen más civilizáció „telepedik rá”, vagy ha egy bizonyos civilizáció elszakad kulturális alapjaitól. Ma ez a helyzet a világban. A mai európai civilizáció egyre jobban elszakadni látszik az európai kultúra hagyományaitól. Erre viszont vonatkozik *Kertész Imre* megállapítása, amely szerint az a kultúra,¹ „amely nem mondja ki világosan értékeit, vagy amely e kinyilvánított értékeit cserbenhagyja, az a pusztulás, a végelgyengülés útjára lép.”

A másik – már említett – tipikus problematikus helyzet – és ez az, ami napjainkban történik a világon – amikor egy másik civilizáció – jelen esetben a nyugati – más kultúrák fölé épül. Ennek jellemző, nem egyszer megdöbbentő jeleit láthatjuk akarva-akaratlanul nap mint nap. Nem túlzás azt mondani, hogy, bár több nagy kultúra van ma a világon, de valójában csak egy globális civilizáció. Ez nem csak az egész világon uralkodó modern technikai civilizációra vonatkozik, de például számos olyan mindennapi kérdésre, mint pl. a hírközlés vagy a sportesemények (így a szinte minden nemzetet, államot megmozgató olimpia vagy az „ifjúságot megmozgató” zene – kivéve néhány iszlám országot).

És mi a helyzet a tudománnyal? Nem kétséges, hogy a tudomány a kultúra szerves része a művészettel, az irodalommal és a vallással együtt. Sajátos módszereivel kutatja a valóságot, kiegészítve, gazdagítva, tudatosabbá téve azt a világgal kapcsolatos alapvető felfogást, magatartást, amit a kultúra jelent.

Lehet arról vitatkozni, hogy miért és hogyan, de tény, hogy a modern tudomány Európában született meg, mintegy négy évszázaddal ezelőtt, és itt fejlődött ki az elmúlt évszázadokban. Más kultúrák képviselői csak a legutolsó évszázadban jelentek meg ezen a területen. Ma a világon egy tudományosság van, nincs német, indiai vagy japán tudomány: az eredmények elérése és elfogadtatása ugyanazon szabályok szerint történik mindenütt, ha egyáltalán tudományról, tudományos eredményről van szó. Talán legjellemzőbb erre *Zsao Kaj-huának*,

¹ *Kertész Imre* a civilizáció szót használja, de ez csak a civilizáció és kultúra szó jelentésének összemosódása miatt van.

a Pekingi Egyetem tanárának véleménye: „A különböző társadalmak különféle nemzeti hagyományokat örökölnek, eltérő kulturális háttér birtokában vannak, a modern tudomány azonban áttörte a nemzetek közötti határokat, nemzetközivé vált.” Kétségtelen, hogy bizonyos tényeket, gyakorlatokat, szemléletet stb. átvehet az európai ihletésű tudomány más kultúrák tudásából, tudományosságából (pl. akupunktúra), jól ismeretes továbbá az arab tudományosság szerepe az ókori tudomány átmentésében, azonban mindez nem változtat *az alapvető helyzeten, megállapításon.*

Az, hogy a modern civilizáció milyen hatással lesz egy más, mint európai kultúrájú társadalomra, nagymértékben attól függ, hogy a modern tudomány mennyire egyeztethető össze, mennyire épül be ténylegesen a szóban forgó társadalomba, kultúrába. Erre is vonatkoztatható a neves magyar fizikus, *Bay Zoltán* megállapítása, amelyik nagyon közel van ahhoz, amit *Kertész Imrétől* idéztünk, nevezetesen: „Az a civilizáció, amelyik elhidegül a tudománytól és a művészettől, vagyis a kultúrától, az pusztulásra van ítélve.”

2. Történelmi visszatekintés

A legrégebb írásbeli történelmi emlékek mintegy 6-7 ezer évesek. Úgy is mondhatjuk, hogy ennyi az írott emberi történelem. Talán érdemes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy ez az időszak a földtörténetben arra a mintegy tízezer év hosszúságú, ún. interglaciálisra esik, amely két jégkorszak között viszonylag stabilabb és kedvezőbb hőmérsékletével tűnik ki. El lehet azon gondolkozni, hogy ezeknek a viszonylag kedvező természeti feltételeknek milyen szerepe volt az emberiség nagy kultúráinak és így közvetve a mai modern civilizációnak a kialakulásában.

Jared Diamond híres, *Háborúk, járványok, technikák* című könyvében egyértelműen a természeti tényezőknek (pl. a megfelelő feltételek a földművelésre, a „nagytestű” állatok megléte Euráziában és ugyanitt a kelet–nyugati kiterjedés az észak–délnel szemben Amerikában, stb.) tulajdonítja az egyes társadalmak, kultúrák fejlettségét és így pl. azt a történelmi ténytet, hogy az európaiak fedezték fel Amerikát és nem fordítva. Persze fel lehet itt vetni, hogy esetleg különböző társadalmak különbözőképpen élnek ugyanazokkal a természeti feltételekkel. Éppen ugyanez a szerző mutat be erre egy másik könyvében példákat az óceániai szigetvilágból (*Összeomlás – tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*).

E helyen nem célunk, hogy az emberi történelem régi és kihalt nagy kultúráival foglalkozzunk a Közel-Kelet és Előázsia ősi kultúráitól kezdve az észak- és dél-amerikai kultúrákon keresztül a görög és egyiptomi kultúráig. Itt csak azokra a kultúrákra vetünk egy pillantást, amelyek ma is élnek és életerősek. Vannak ugyanis kultúrák, amelyek kifejlődnek, virágzanak, majd eltűnnek a „történelem süllyesztőjében”. Mind a terület, amelyre az egyes kultúrák kiterjednek, mind periódusaik időskálái nagyon különbözőek. Tény azonban, hogy vannak olyan kultúrák, amelyek akár évezredekken át is fennmaradnak, akár átmeneti bomlási, hanyatlási periódusok kiheverésével. Ilyen például a kínai, a japán, az indiai vagy az iszlám kultúra, de az európai (görög–római, zsidó–keresztény) kultúra is.

Ebből a szempontból nagyon érdekesek azok az adatok, amelyek Nyugat-Európa és Kína gazdasági színvonalának összehasonlítására vonatkoznak.² A tudományos forradalom előtt Kína gazdasága fejlettebb volt, mint az európai. Nyugat-Európa Kínához viszonyítva még a 0,9-es faktort sem érte le. Az 1800-as évek elejére már a viszony felülmúlta a 2-öt Európa javára, 1950-re pedig a 10-et. Ezután megindult Kína előretörése és a múlt század végére a tényező már 4-5-re csökkent.

3. A mai helyzet

Kétségtelen, hogy ma nem csak egy kultúra van, ill. uralkodik a földön. Hogy pontosan mennyi, az bizonyos fokig vita tárgya lehet. *Huntington* híres könyvében (*A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*) kilencet különböztet meg,³ nevezetesen a következőket: nyugati, latin-amerikai, afrikai, iszlám, kínai, hindu, ortodox, buddhista, japán. Vítára az adhat alkalmat, hogy ha például a latin-amerikait vagy az ortodoxot nem külön kultúrának, hanem a „nyugati” változatának tekintjük, viszont az iszlám kultúrán belül esetleg megkülönböztetjük az arab és a nem arab változatot.

A „világ-civilizáció”

Míg a különböző kultúrák megléte ma vitathatatlan, addig azt látjuk, hogy a civilizáció lényegében és egyre inkább csak egy van a Földön, t. i. azt elsősorban a

² Igaz, a gazdasági színvonal inkább a civilizációval van kapcsolatban, azonban bizonyos felvilágosítást mégis csak ad a kulturális fejlettségre vonatkozóan is.

³ *Huntington* ugyan civilizációkról beszél, de ez tanulmányunk terminológiája szerint kultúrát jelent.